

**Rudolf Steiner**  
**Sociální otázka**  
**(Die soziale Frage)**  
**Dornach 30. března 1919.**  
**Podle autorem neprohlédnutého zápisu přednášky.**  
**Členská příloha týdeníku „Das Goetheanum“ 9. roč. 1932.**

To, co se nazývá sociální otázkou, promlouvá nejintenzivnějším způsobem do naší doby jako světodějný požadavek. Současně však můžeme říci: tato doba, tato naše přítomnost, je velmi málo připravena k tomu, aby opravdu a důkladně pochopila pravou podobu této sociální otázky. V tomto vztahu se neoddáváme iluzím. Častěji jsme museli poukázat na hlubokou propast, která dělí až do naší doby vedoucí třídy a stavy, a proletářské masy. Vedoucí třídy a stavy se během novějšího dějinného vývoje v nejšířším okruhu uzavřely do sebe s určitými zájmovými oblastmi a zanedbávaly obecné lidské porozumění. Proletářské masy musely se na základě celých svých životních poměrů stále více považovat za vyloučené z toho, do čeho se více nebo méně zapřádaly vedoucí lidské třídy. Dalo by se ovšem říci, že vzhledem k rozdělení na třídy byl poměr např. ve starém Řecku ještě nepříznivější. Zde byly veliké kruhy otroků, u nichž se nepovažovala pouze část – jejich pracovní síla – za zboží, nýbrž vůbec celé jejich lidství se považovalo za zboží, kupovali a prodávali se na trhu. Avšak neviděli bychom věc správně, kdybychom brali v úvahu pouze zmíněnou skutečnost. Zajisté, až daleko do novější doby zde existovaly příkré třídní rozdíly; avšak existovaly zde převážně pro zevní životní poměry, pro poměry, které se vyjadřují v zevním sociálním stavu. Kdežto nejnovější doba, a to je právě významné, vylila na vedoucí třídy jakýsi druh duchovního společenství, jež těsně souvisí s egoistickými zájmy těchto vedoucích tříd, a kterých se velké proletářské masy nemohly zúčastnit. Uvažme jen, jak málo působil duchovní život dřívějších dob právě v tomto směru. Pravda, jednotlivá individua ve starých dobách byla jakožto vedoucí mystérií, mysterijní žáci prostoupena vyššími články duchovního života; avšak tento duchovní život se nečlenil tak jako dnes, že člověk si určitou měrou obléká měšťanské vzdělání, jako si obléká lepší měšťanský šat oproti dělnické blůze, a že proletáři přenechává pouze proletářské vzdělání, jako mu právě přenechává dělnickou blůzu. Uvažte, jak křesťanství po staletí usilovalo vylít na lidstvo právě společný duchovní život, jenž by měl učinit všechny lidi rovnými před Bohem. A jestliže se podíváte zpět třeba na život starého hebrejství, jistě, existovali zde zákoníci a farizejové, jednotlivá společenství, která vynikala, která vlastnila určitý duchovní život. Avšak co podávala na základě tohoto duchovního života, to podávala všem třídám stejně. Třídní rozdíly se vztahovaly spíše na něco jiného než na samotný duchovní život. A nesmíme zapomínat na to, že např. po celý středověk tkvěl obsah duchovního života v něčem zcela jiném, než v čem tkví dnes. Obsah duchovního života ve středověku tkvěl v obraze, jenž byl v kostele, kde jej mohl vidět jak nejvyšší šlechtic, tak nejposlednější chudák. Tento duchovní život spojoval lidi zdola nahoru.

Potom však nastala novější doba, která starou obraznost nahradila literární složkou. Projevovalo se stále menší pochopení pro obraznost, imaginativnost, a lidé stále více hledali vzdělání v literatuře, písemnictví, v napsaných a vytištěných slovech. A toto

napsané a vytištěné slovo bralo na sebe stále více podobu, která umožňovala, aby se určitou měrou vedle proletářského obecně lidského citění vytvořila horní vrstva vzdělání. Tato duševní dvojnost v sociálním životě, která se v novější době projevovala stále více, byla více než cokoli jiného příčinou hluboké sociální propasti, která má teď tak strašné následky.

K tomu přistoupilo ještě to, že v tomto pátém poatlantském věku, v tomto věku vládnoucího vývoje duše vědomé stávali se lidé stále sobečtější, protože určitou měrou museli se postavit na vrchol lidské osobnosti, protože právě měli vyvíjet lidskou osobnost. Vývojem této lidské osobnosti se ukázalo, že lidé byli stále méně schopni vzájemně si porozumět, vzájemně se přiblížit. Nakonec jsme přece dospěli do doby, do této doby přítomnosti, kdy se stalo téměř nemožností, aby jeden byl přesvědčen druhým, kdy šíření idejí se tudíž tak snadno hledá cestou násilí. Jak často jsem zde a jinde v našem společenství zdůrazňoval, že dnes vlastně má každý bez jakýchkoli předpokladů o všem své stanovisko. Dnes i ten nejmladší má k nejzralejším názorům své stanovisko. Cit, že hlediska k posuzování života mají se získávat dozráváním, hromaděním zkušeností, tento cit se stále více ztrácí. Souhlas s jiným člověkem, takže můžeme být přesvědčeni o tom, co žije v duši tohoto člověka, tato schopnost souhlasu stále více ustupuje; proto si lidé tak nesmírně málo rozumí.

Navíc zde existuje to, že během posledních staletí se lidé vůbec stále více odvraceli od duchovna. Nedávno jsem zde ještě jednou zvlášť zdůraznil, jak se naprosto nemáme dát klamat tím, že i dnes ještě chodí lidé do kostela a prohlašují, že mají náboženství. Toto náboženství má vzhledem k souvislosti, kterou člověk potřebuje a má hledat mezi smyslovým světem, v němž žije, mezi zrozením a smrtí, a nadsmyslovým světem, tento náboženský život má mimořádně malý význam. Největší část toho, co lidé dnes prohlašují za svůj náboženský obsah, není přece nic jiného než život ve slovech, život v řeči. A když jsme zdůraznili, jak se život v řeči stal abstraktním, nemusíme se divit, že i náboženský život, jenž se přece vyjadřuje pro lidi většinou řečí, stal se abstraktní a tím materialistický. Neboť všechno abstraktní přivádí vlastně člověka pokaždé k materialismu. A otázka, která by vlastně měla neustále prostupovat náš život a v něm znít: Čím vlastně je člověk? – tato otázka poukazuje přece na něco, co je dnešnímu průměrnému člověku sotva přístupné. Uvažte přece, že pro zodpovězení otázky: Čím je člověk?, je zapotřebí s oddaností přistupovat k celému světu, neboť člověk je mikrokosmos, malý svět, a dá se pochopit jen tehdy, dovedeme-li si ho představit tak, jak je zrozen z celého světa. Pro pochopení člověka je nutné pochopení světa. Avšak jak málo se dnes ve věku ryze zevní přírodní vědy hledá skutečné pochopení světa a tím pochopení člověka. I když se dnes často myslí, že to vůbec nesouvisí s pochopením sociální otázky, přesto je pravda, že všechno, co jsem právě teď znovu uvedl, úzce souvisí s pochopením sociální otázky. Tu souvislost si však teprve postupně zase uvědomíme, když se vynasnažíme láskyplně přistupovat k duchovnu. Dnes lidé chtějí sociální otázku vyřešit jedině na základě zevních věcí. Opravdu ji vyřešit bude možné jen tehdy, když základem veškerého úsilí a citění a chtění člověka dokážeme učinit duchovní prožitek, když opět dokážeme plodně položit otázku: jak lze navázat pravé spojení mezi světem, v němž člověk žije mezi zrozením a smrtí, a světem, v němž žije mezi smrtí a novým zrozením.

Všichni už více nebo méně znáte sousoší, které má představovat trojnost pro světový názor budoucnosti: „Reprezentanta lidstva“ mezi Luciferem a Ahrimanem. Všimli jste si, že zde byla snaha podat tohoto „Reprezentanta lidství“ tak, že jako celek má vlastně

působit tak, jak jinak působí pouze lidská tvář svými rysy. Lidská tvář působí svými rysy tak, že tyto rysy jsou výrazem duševního života. Mluvíme o fyziognomii, vzhledem k určitým zevním věcem u člověka mluvíme o gestech, a víme, že tato pohyblivost, která se vyjadřuje v tělesnosti a gestech, souvisí s duševním životem. Byla zde snaha, v „Reprezentantu lidství“ našeho sousoší fyziognomicky zpodobit nejen tvář, nakořlí má u člověka mezi zrozením a smrtí fyziognomický výraz, nýbrž určitou měrou podle principu, jak je v přírodě ztvárněna pouze lidská tvář, snažili jsme se ztvárnit celého člověka, z každého tvaru, z každého údu udělat zvětšenou tvář. Proč? Protože v naší době opět musí vzniknout úsilí, vytvořit společné porozumění mezi bytostmi, které žijí pouze jako bytosti duchovně-duševní, a bytostmi, které žijí zde na Zemi ve fyzickém těle, jako např. lidé. Představme si, tak jak jsme si představili, co zemřelí vnímají z naší řeči, představme si, co vůbec vcelku vnímají z naší Země.

Předně máte na naší Zemi rozsáhlou říši nerostnou, až do určitého stupně ve formě krystalů, potom však také rozdrčenou, amorfní. V podstatě vidí zemřelí ze Země pouze tvar krystalu a to, co jinak vyplývá z morfologických, tvarových poměrů Země jakožto pravidelná podoba. A to vidí jako duté těleso. Dočtete se o tom v mé knize „Theosofie“. Z rostlin nevidí zemřelí především tu podobu, kterou vidíme my. Je dokonce velmi obtížné poukázat na to, co zemřelí vidí ze světa rostlin. Za prvé je pro ně celý rostlinný svět Země jakoby velikým tělem; avšak nevidí zelenou podobu rostlin, nýbrž vidí určitý pohyb, růst rostlin, vidí vznikání jednoho listu za druhým až ke květu. Vidí to, co právě lidem uniká. Vidí tedy Zemi jako jednotný velký organismus a jakoby duchovně vyrůstá vlasy ze Země, neboť tyto rostliny jsou zduchovnělé.

Ze světa zvířat – stále teď mluvím o zevních smyslových formách – vidí zemřelí pouze běhání zvířat po zemi, nevidí jednotlivou podobu zvířat, nýbrž změnu místa! A co vidí zemřelí z lidí, pokud lidé mají fyzickou podobu?

Nuže, lidská podoba o sobě je až na několik málo částí taková, že zemřelí nevidí z lidí vůbec nic; vnímají duši, duchovní prvek, avšak vůbec nevnímají zevní podobu. Kdybychom tedy „Reprezentanta lidství“ zpodobili zcela naturalisticky jako takovou podobu, jakou má člověk zde na Zemi, potom by taková podoba byla pro zemřelé zcela nevnímátná.

Rovněž pro anděly, archanděly, pro všechny duchovní bytosti, které již nemají tělo, v němž jsou smyslové oči, je lidská podoba, přesně zformovaná, něčím neviditelným, něčím nevnímátným. A teprve když začnete ve formě vyjadřovat duševno, takže zevní forma již neodpovídá naturalisticky zdejší lidské podobě, potom tuto formu začínají vidět i zemřelí.

Když vytesáte obyčejný symetrický obličej, jakým vlastně v maličkostech obličej nejsou, avšak jak je lidé vidí, z takového tak zvaného uměleckého díla zemřelý nic nevidí. Naše podoba mohla se stát viditelnou i pro nadsmyslové bytosti jen tím, že je asymetrická, že asymetrie je zvlášť zdůrazněna, že je v ní něco, co je duševní a co se jinak naturalisticky v zevní formě nevyjadřuje.

Teď si však představte, jak se umění stávalo v novější době stále více naturalistické. Snad jsem již vyprávěl o tom, že jako mladík jsem měl přítele sochaře, jenž si pak později doma získal určité jméno; mluvili jsme o uměleckých pomnicích, a k mému zděšení tehdy řekl: nejlepší zpodobení člověka by vzniklo, kdyby se zcela přesně prostorově zpodobila každá jednotlivost, která je na člověku, buď v kameni, bronzu nebo jiném materiálu. Na to jsem řekl: co zde vznikne, to je opak toho, co má vzniknout, to je naprosto vzdáleno od uměleckého díla, neboť ve skutečnosti umělecké dílo nemělo by

vůbec nic mít z pouhého napodobení, všechno by mělo být jiné než v originále. Tomu přítel vůbec nerozuměl. Odlitek považoval vlastně za nejdokonalejší plastické umělecké dílo. Může se však říci, že novější umění je namnoze vytvořeno z tohoto smýšlení a rovněž posuzování umění se vytváří podle něho. A konečně odkud by se také mělo brát jiné posuzování umění? Lidé přece musí něco pocítovat, když se dívají na něco takto zformovaného v mramoru nebo bronzu nebo podobně. Ovšem, když lidé nemají žádný vztah k duchovnímu světu, potom nakonec ani nemohou pronášet jiný posudek umění, když se táží: Co je přirozené? A když někdo shledá: něco takového neexistuje, potom právě nepovažuje za oprávněné to, co podává umění. Avšak opakujme si stále znovu: vždyť v tomto ryze materialistickém zpodobování života je vlastně cosi směšného. Psát Hauptmannova dramata je přece něco směšného, neboť příroda to přece samozřejmě dovede lépe. Takto se přece přírodě nepřiblížíme, zatím co to, co – i když nedokonale – je čerpáno z duchovního světa, je obohacem přírody, staví do tohoto světa něco nového. Avšak novější doba se stále více obrací k tomuto naturalismu, jenž je právě materialismem v dějinné oblasti.

Toto všechno je způsobováno odklonem lidí od duchovního života. Návrat, zdravý návrat k duchovnímu životu je možný jen tím, když si tak konkrétně představujeme, jaké jsou vztahy smyslovosti k nadmyslovému světu, jak jsme se o to pokusili v nejrůznějších oblastech; nyní zase tím, že jsme si ujasnili, co zemřelý slyší z řeči, vidí z tvarů, které zde na Zemi existují pro smyslového člověka. Když si ujasníme tak, jak si cokoli ujasňujeme na fyzické Zemi, když si v jednotlivých konkrétnostech ujasníme, jaké jsou vztahy smyslovosti a nadmyslového světa, teprve potom máme vlastně nějakou reálnou představu o souvislosti smyslovosti a nadmyslového světa. Teprve v novější době usmrtil smysl pro tuto souvislost smyslovosti a nadmyslového světa vystupující materialistický naturalismus, jenž se od 15., 16. století stále energičtěji zmocňoval lidí. Věda neuznává nic jiného než to, co je smyslově skutečné. Tím se lidé odtrhli od opravdového živého soucítění s duchovním světem. V 18. století bylo tomu v jednotlivých kulturních oblastech ještě jinak. Tehdy ve francouzské kultuře prací encyklopedistů podal materialismus své nejduchaplnější plody, a pak se rozšiřoval stále více. A potom nastalo nakonec to, co nejvíce odvádí od duchovního světa, život v theosofických abstrakcích. Tento život v theosofických abstrakcích, jenž se omezuje na to, že se říká, člověk se skládá z těla fyzického, éterného, astrálního atd., člověk žije v karmě, člověk žije v opakovaných pozemských životech; že se těmto abstrakcím učí jako čemusi velikému a přitom se zůstává vězet ve slovech, to nakonec vyvolává nejkrajnější, dokonce theosofickou domýšlivost, která je v četných theosofických společnostech tak rozšířená, protože se zůstává zcela vězet v zevních slovech. Teprve když se přejde k takové charakteristice, jako: co slyší zemřelí z toho, co mluvíme; co vidí zemřelí z toho, co máme zde kolem sebe?, teprve když pokročíme k takovýmto konkrétním představám, rozvíjejí se skutečně představy o duchovním světě. Nejzevnější extrémů vzájemně hraničí, tlachání a žvanění ve slovech – astrální tělo, éterné tělo atd. – za nimiž často nevězí nic jiného než slovo a čistě naturalistický materialismus.

Je nutné získat si takový cit, že požadujeme konkrétně slyšet o vztazích fyzického a nadfyzického světa. A jedině tehdy, když se naplníme takovými konkrétními představami o souvislosti mezi fyzickým a nadfyzickým světem, můžeme se zase vrátit k tomu, co jiným způsobem měli lidé starších pozemských epoch, k obsáhlým světovým zájmům. Můžeme se otázat: proč vlastně postihlo Zemi všechno to neštěstí? Nuže, posledním důvodem je přece ten, že zájmy lidí se tolik zúžily, že zájmy lidí sotva

přesahují to nejvšednější. Samozřejmě, když se člověk přestane zajímat o hvězdy, potom se začne zajímat o klepy kávové společnosti; když člověk přestane přehlížet vztahy vyšších hierarchií v některých myšlenkách, potom začne toužit po utrácení času ve všední zábavě. Jen se podívejme na zájmy kruhů, které od několika století vedou lidstvo, podívejme se, co tito lidé dělají od rána do večera. A když se na to podíváme s porozuměním, potom se nebudeme divit, že došlo k takovému debaklu lidstva. Vždyť lidé jsou dnes rádi, když o něčem mohou získat pouze několika slovy naznačenou představu. Jsou rádi, když mohou to či ono pohodlně postihnout. Vždyť vývojové dějiny lidstva hovoří hlasitě a zřetelně o různých možnostech, jak se na věci dívat.

Příkladů v tomto směru je nespočetné množství. Tak např. v posledních letech se německé kultuře stále znova vyčítalo, že má Hegla a jeho teorii o státu, že Hegel řekl: Stát je nakonec něco jako bůh na Zemi. Vzpomeňme si však, že v německém duchovním životě byl nejen Hegel, ale i Stirner, a sice v rozmezí jen několika let od Hegla. Kdežto pro Hegla byl stát něčím jako putující pozemský bůh, pro Stirnera byl stát vůbec svinstvem, něčím, co je nutno jen negovat. Oba žili velmi blízko sebe. Sotva si lze představit větší krajnosti, obě vzešlé ze stejného duchovního života. Když pouze chceme vylíčit takovýto duchovní život, musí se to již udělat tak, jak jsem to např. udělal ve svých „Záhadách filosofie“ (Die Rätsel der Philosophie), kde je myslitel a jeho protivník vylíčen se stejnou účastí. O Heglovi se u mne zprvu dočtete tak, že se můžete domnívat, že zaujímám Heglovo stanovisko; nato se u mne dočtete o Stirnerovi tak, že se můžete domnívat, že zaujímám Stirnerovo stanovisko. Tím však nemá být naznačeno nic jiného než že se máme vychovat k chápání mnohostrannosti lidí, k vnitřní toleranci. Nás má zajímat to, co je v duši druhého myšleno zcela jinak než co si o tom myslíme my; neboť máme mít pocit, že toto jiné doplňuje to naše. Máme-li stále více pocit: Zde existují jednotliví lidé, zde existuje deset jednotlivých lidí, já jsem jedním z nich, těch ostatních devět je kolem mne, a nyní si řeknu: O určitých věcech uvažuji takto, druhý takto, čtvrtý, pátý takto, všechno navzájem více či méně pozměněné a rozdílné, všichni máme pravdu, nikdo nemá pravdu. Když ze všeho přibližně vycítíme aritmetický průměr, když se v souvislosti cítíme tak, že všechno chápeme se stejnou láskou, lhostejno zda to říkáme my nebo to říkají ti druzí, že se naučíme cítit se v celku, potom společně míříme k určení, jež zde existuje pro lidi budoucnosti. O to musíme usilovat prostě proto, abychom obdrželi smysl pro skutečný sociální život. Musíme se naučit cítit stát v tom, co je obsahováno géniem řeči, stát v tom, co je obsahováno společným právním životem. Musíme se naučit stát v tom, co je obsahováno společným géniem hospodářství. Teprve toto živé cítění se v celku, jež si člověk musí vědomě osvojovat ve věku vědomí, teprve toto ho pudí k duchovnímu určení člověka. Toto směřování k budoucímu určení nemůžeme si však osvojit jinak, než když stále více rozšiřujeme své zájmy. Jinými slovy to však znamená: když se učíme stále více se odpoutávat od sebe samých. Když se poctivě poradíme sami se sebou, potom nakonec přece jen zjistíme, že nejméně zajímavé na celém světě je to, co v kruhu nejtěsnějšího já můžeme o sobě samých myslet a cítit. O tomto nejtěsnějším já ovšem příliš cítí a myslí v přítomnosti mnoho lidí. Proto je jejich život tak nudný. Proto jsou tolik neuspokojováni životem. Nikdy nebudeme zajímaví, když se takto v tomto bodě stále otáčíme; naproti tomu když obrácíme zrak navenek a stále se díváme na to, jak zevní svět vysílá své paprsky k nám, když stále více rozšiřujeme zájmy, potom bude naše já zajímavé tím, že nám podává stanovisko pro pozorování zevního světa, potom teprve nabude naše já na významu tím, že právě v tomto bodě našeho já můžeme přece vidět

svět pouze my, nikdo jiný. Druhý vidí svět zase z jiného stanoviska. Když však zůstaneme v sobě samých a točíme se pouze kolem sebe, potom vlastně pozorujeme jen to, co máme společné se všemi ostatními lidmi; potom ztrácí nakonec každý jednotlivý člověk a potom ztrácí celý svět pro nás vlastně zájem. Rozšíření zájmu je také především to, oč usiluje duchovní věda. Aby se však tento zájem rozšířil, k tomu je zapotřebí, abychom svoji duši vychovali tak, že dovede vnímat, co k ní přistupuje zvenčí, že dovede přijímat všechno skutečně nové. Lidé neodmítají duchovní vědu proto, že je obtížná, – obtížná totiž není -, nýbrž odmítají ji proto, že se nepohybuje po vyježděných myšlenkových drahách, ale že od lidí požaduje nové myšlenkové dráhy.

Všechno, co požaduje nové myšlenkové dráhy, lidé odmítají. Zde můžeme učinit velmi mnoho pozoruhodných zkušeností. S obsahem provolání, které znáte, také s leccím ze spisu, jenž za několik dní vyjde a jenž pojednává o sociální otázce, seznámil jsem přece v posledních letech hrůzy některé osobnosti, protože by vlastně bylo šlo o to, že na základě trpkých zkušeností posledních let měli by se lidé naučit ze sebe jednat tak, jak by to bylo bývalo nutné. Když jsem např. s tím neb oním mluvil o nutnosti toho, aby byl duchovní život osamostatněn, aby nadále nebyl slučován se státním a hospodářským životem, – lidé to vyslechli. Jenže při četných podobných příležitostech to vypadalo především tak, jakoby se lidé snažili o věci přemýšlet. Pravda, když jsme u toho, když mluvíme, tehdy jsou lidé zdvořilí a nedělají to tak, jak to dělají, když by si měli věc pouze přečíst. Avšak potom zase, když je po zdvořilostním gestu, které přece nemá žádnou myšlenkovou pravdu, potom zase dále bzučí myšlenkový automat, a tehdy pokaždé slyšíme totéž: Samozřejmě, odluka církve od školy je pochopitelná. Ano, vidíte, to bylo to jediné, co lidé slyšeli, to jediné, co jako navyklou myšlenku již ode dávna stále znovu říká jeden tak, druhý jinak – zaběhnuté myšlenkové koleje! To ostatní přejde jako zvuk a dým.

Zde se dotýkáme věcí, které se v naší době musí změnit. Oddanost, kterou bychom měli vyvíjet, bude vnímatelnou pro zjevení, která, jak jsem to zde nedávno rozváděl, se chtějí z duchovního světa zjevit člověku právě v našem věku. Jak často jsme v poslední době slyšeli slova: Všechno musí být jednoduché, prosté. A vždy znovu jsme např. vzhledem ke Goethovi slyšeli nejchytřejší lidi citovat: „On, vše objímající, on, vše udržující, zda neudrží, zda neobjímá tebe a mne a sám sebe? Kdo smí ho jménem zvatí atd. Jméno je zvuk a dým, cit je všechno.“ – Mělo to být velmi hluboké, avšak Goethe to napsal jako Faustovo vyučování šestnáctileté dívky. To se přehlédlo; co bylo vhodně napsáno pro naivní Markétčinu mysl, to se stalo hlubokou filosofickou moudrostí. Avšak samozřejmě je snadněji pochopitelné to, co patří šestnáctileté Markétce, než to, co patří nikoli šestnáctileté Markétce, nýbrž zralým lidem. Omylů v tomto směru měl by si dnes člověk dobře všimnout a zbavit se velmi četných ustálených pojmů. Stále znovu zaznívalo kulturou novější doby také to, co obsahuje určité zárodky pro budoucnost. Nedávno jsem zde citoval Fichtova slova: Člověk může, co chce; a když řekne nemohu, potom nechce. To jsou velmi důležitá slova, především slova, která moderní člověk bezpodmínečně pro sebe potřebuje jakožto směrnici. Neboť moderní člověk nesmí se oddávat lenosti a k určitým podmínkám říkat: To nemohu. Je už v přirozenosti moderního člověka, že může mnohem více než si často namlouvá, a že „génus“ musí pro něho být stále více výsledkem píle. Avšak je nutno dobýt si víry v tuto píli. Do jisté míry musíme co možná odstranit každou myšlenku, že to či ono, co bychom měli konat, konat nemůžeme. Měli bychom mít stále na zřeteli, jak je nesmírně snadné prohlásit, že něco nemůžeme, protože je pro nás nepohodlné pokusit se o to.

A čím více si moderní člověk toto učiní ve všedním životě pravidlem, tím více se vypracuje vzhůru k této náladě pro duševně-duchovní prvek, pro vnímání duševně-duchovního prvku. Tato nálada vyvolá u mnohem více lidí než si dnes myslíme, vnitřní zkušenost o tom, co chce říci anthroposoficky orientovaná duchovní věda. Lidské mysli je dosažitelné to, co anthroposoficky orientovaná duchovní věda chce říci alespoň k určitým elementárním věcem.

Mějme odvahu dosáhnout toho. Když však potom vyvineme náladu, tehdy se vyvine i sociální pochopení a sociální zájem. Neboť kdy nemáme sociální pochopení?

Sociální pochopení nemáme pouze tehdy, když nemáme zájmy, které překračují náš úzký životní okruh. Sociální pochopení procitne ihned, když se zajímáme i o to, co je mimo náš životní okruh. Avšak přihlížet k těmto věcem s opravdovým, skutečným zájmem, je obzvlášť nutné ve věku vývoje duše vědomé. Je to nutné proto, že světové síly odkazují člověka ve věku vývoje duše vědomé na já, na duši vědomou. Tím více tedy musíme dbát na to, abychom se dostali mimo toto já. Protože dnes vystupuje z hlubin duše člověka tolik antisociálního, musí vědomí vyvíjet o to více sociálního, jež pak zase posíláme dolů do podvědomých hlubin. Dnes většina lidí neví, co si má se sebou počít. Příčinou je však jen to, že něco chtějí počít pouze se sebou. V okamžiku, kdy chceme citem prostoupeni něco počít nejen se sebou, nýbrž s celým světem, tehdy si začneme také správně počínat se sebou.

Vždyť tyto věci leží vedle toho, co se dnes dá nazvat pochopením sociální otázky. Sociální otázka je v mnohém vztahu otázkou duševní. Avšak jen ten, kdo je v anthroposoficky orientované duchovní vědě, dokáže ji správně vycítit jako duševní otázku. Toto jsem vám chtěl dnes ještě říci.